

LUND UNIVERSITY

Riddarhjälm i Halmstads medeltida sigill

Hansen, Kenth

Published in:
Gamla Halmstad

2021

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hansen, K. (2021). Riddarhjälm i Halmstads medeltida sigill. I *Gamla Halmstad: årsbok 2021* (s. 39-51). (Gamla Halmstad; Vol. 98). Föreningen Gamla Halmstad.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Fig. 1. Föreningen Gamla Halmstads emblem.

Riddarhjälm i Halmstads medeltida sigill

Av KENTH HANSEN

Tre röda hjärtan – Halmstads vapen är välkänt och ett starkt varumärke för staden. Knappast någon Halmstadbo är omedveten om vapnets existens och utformning. Att staden under flera hundra år – från dess tillkomst på högmedeltiden till början av 1600-talet – brukade ett helt annat vapen är säkerligen de flesta ovetande om. Men ända sedan Gamla Halmstad grundades har detta vapen utgjort föreningens emblem (fig. 1). Denna vapenbild, en riddarhjälm, ger associationer till samhällets överklass; till kungahuset och aristokratien med dess krigiska profilering. Men vad utgjorde bakgrunden till vapnets tillkomst och gestaltning?

Identitetsmarkör eller talande vapen

Medeltida städers sigill och vapen kan grovt indelas i två huvudtyper: identitetspeglande vapen och talande vapen. Med det förstnämnda avses vapen med bilder som försöker återge stadens karaktär och självidentitet, genom att hänvisa till exempelvis historisk bakgrund, stadens funktion eller framträdande byggnader och anläggningar. Med talande vapen avses en direkt bildmässig representation av stadens namn, en sorts enkel rebus. Den första kategorin var den i särklass vanligaste.

Det mest använda sättet att visa på stadens urbana identitet var genom att i sigillet uppvisa en krenelerad stadsmur med torn och stadspört, såsom t.ex. för Lund, Falsterbo och Trelleborg (Grandjean 1937:26:g-h, 23:m, 31:d; André 1995). I Helsingborgs sigill kan den avbildade muren med flera torn ses som en representation av borgområdet på landborgen (Grandjean 1937:25:a-c). Stadens funktion som aktör inom ett sjöbaserat handelsnätverk återgavs ofta genom att avbilda ett skepp, vilket exempelvis var fallet i Malmö (början av 1400-talet), Simrishamn och Helsingör (Grandjean 1937:28:a-b, 30:e-f, 3:i-k). Även den för flera städer så viktiga fiskhanteringen kunde framhävas; i Skanörs sigill är stadens murar och torn flankerat av stående sill (Grandjean 1937:30:k) och Laholms vapen återger tre laxfiskar (Grandjean 1937:25:h). I några fall uppvisades en kyrkobyggnad, något som var fallet i stiftsstad Ribbe (Grandjean 1937:14:d-e). I andra städer, där biskopen var stadsherre, kunde också detta återspeglas i stadssigillet; i både Åhus och Elleholms sigill finns ett halster vilket var Sankt Laurentius kännetecken och symbol för det lundensiska ärkestiftet (Grandjean 1937:23:a, 23:k). Vissa städer förknippades med särskilda helgon, kanske mest tydligt i fallet Odense med en stående Knud den Helige med lans i ena handen och riksäpplet i den andra (Grandjean 1937:12:i-k). Odenses sigill kan också sägas representera stadens kunglige stadsherre. Ett vanligare sätt att visualisera ett sådant förhållande var genom en kunglig krona, solitärt (Landskrona; Grandjean 1937:26:c-d) eller i form av ett krönt symboldjur såsom grip (Malmö; Grandjean 1937:28:a-d) eller lejon (Ystad; Grandjean 1937:32:e).

I ett fåtal fall har danska städers vapen varit så kallade talande vapen, det vill säga sigillets bild visualiserar och återspeglar själva namnet på staden. I Præstøs vapen håller en präst en kalk och gör välsignelsestecknet (Grandjean 1937:13:e-f), Sakskebings vapen har två ullsaxar (Grandjean 1937:17:a) och en svan pryder Svanekes sigill (Grandjean 1937:19:e). Aarhus 1500-talsvapen utvisar tre åror (Grandjean 1937:2:b). Stadsnamnet lär ursprungligen ha gått tillbaka på ar-os, dvs. med betydelsen åmynning, men tolkades på 1500-talet, när sigillet tillkom som ersättning för en äldre vapenbild, som sammansatt av åra och hus (Ljunggren 1937:66). I Falkenbergs vapen återfinns en falk sittande på ett berg (Grandjean 1937:23:l) medan en bock i Varbergs sigill kan anspela på stadens gamla namn Getakärr (Grandjean 1937:31:f). En variant på talande vapen kan sigill med stadens initialbokstav sägas vara, ett bruk som var kännetecknande för Blekinge: Avaskär (A), Lyckå (L), Ronneby (R) och Sölvesborg (S) (Grandjean 1937:23:c-d, 27:f, 30:a-c, 31:a-b).

Medeltida och tidigmoderna sigill från Halmstad

Vapenbilder som kan sägas vara kopplade till ett världsligt frälse är sällsynta, rentav frånvarande. Kung Knud den Hellige i Odenses sigill visar en riddare i full rustning, men har uppenbart andra utgångspunkter än att associera till aristokratin. Däremot finns på Holsterbros äldsta kända vapen från 1584 en ryttare med rustning och fälld lans ridande över en bro (Grandjean 1937:5:b). I senare sigill från 1600-talet är dock mannen mer civilt klädd med hatt även om han fortfarande bär en lans (Grandjean 1937:5:c-e). Vidare finns på stadssigill avbildningar av figurer som bär vapen och utrustning förknippade med världsligt frälse, men då är det fråga om helgon eller änglar som bär svärd (Aarhus, Grandjean 1937:2:a; Hjørring, Grandjean 1937:4:f-g) eller sköld och lans (Slagelse, Grandjean 1937:17:m).

I det ljuset ter sig Halmstads medeltida sigill med en riddarhjälm som särpräglad. Något originalsigillavtryck från den äldst kända vapenbilden saknas, däremot finns själva sigillstampen i Statens Historiska museums samlingar (SHM inventarienummer 5427). Stampen, utförd i koppar, påträffades 1875 i marken i Knäreds

Fig. 2. Halmstads stadssigill. Sigillavtryck efter sigillstamp från ca 1300. Källa: Grandjean 1937:24:a.

socken (Grandjean 1937:24:a). Sigillet (fig. 2) föreställer en dextervänd (vänstervänd) tunnhjälme med flat kulle samt med fyra lutande strån med ax anbringade parvis på hjälmens kulle, fram respektive bak. Hjälmen har en smal horisontell synspringa, en ring- eller kedjeordning längst ner på framsidan för att fästa hjälmen i resten av utrustningen samt fyra lufthål på hjälmens nedre framsida. Sigillet har omskriften "S' Civitatis Halmstadensis". Hjälmtypen kom till Norden under 1200-talet, fick under 1300-talet en mer rundad eller spetsig kulle och fasades ut under slutet av seklet (Ahldin 1961:615f; Bruhn Hoffmeyer 1961:621f). Heraldiskt är tunnhjälmen känd i Norden från mitten av 1200-talet (Scheffer 1961:624f). Sigillstampen med Halmstads stadsvapen är daterad till tiden kring 1300 (Grandjean 1937:sid 14) eller till början av 1320-talet (Hildebrand 1875:2f).

Det äldst kända avtrycket från ett sigill från staden Halmstad är från 1481 (Grandjean 1937:24:b; DDL 4:383; fig. 3). Det har samma grundläggande komposition med tunnhjälme med platt kulle och fyra lutande axstrån, dock med den skillnaden att hjälmen är vänd åt sinister (höger), samt identisk omskrift. Samma stamp har sedan använts 1499 och 1536 (Grandjean 1937:sid 49; DDL 4:420).

Från 1556 finns ett svårtytt sigill, som synes uppvisa en sinistervänd stickhjälm prydd med tre upprättstående kärvar, de yttersta utåtlutande. Sigilletts omskrift är oläslig (Grandjean 1937:24:c). Stickhjälmerna var den heraldiska efterföljaren till tunnhjälmerna och förekom under senmedeltiden (Scheffer 1961:625).

Från slutet av 1500-talet finns bevarat ytterligare ett par olika sigillavtryck med sinistervänd hjälm med upprättstående kärvar. Av dessa är tre avtryck från samma stamp på dokument daterade 1565 (fig. 4). De uppvisar stiliserade kärvar medan hjälmerna är svårtolkad,

Fig. 3. Halmstads stadssigill. Sigillavtryck 1481.
Källa: Grandjean 1937:24:b.

Fig. 4. Halmstads stadssigill. Sigillavtryck 1565.
Källa: Grandjean 1937:24:e.

Fig. 5. Halmstads stadssigill. Sigillavtryck 1584.
Källa: Grandjean 1937:24:f.

antingen en stickhjälm eller en stiliserad bygelhjälm. Dessa sigill bär omskriften "Halmstadiæ Civitas Daciæ" (Grandjean 1937:24:d-e). Från 1584 finns ett stickhjälmavtryck med omskriften "Civitat[is H]almstadiensis" (Grandjean 1937:24:f; fig. 5). Då sigillet har siffrorna 8 och 4 stående på var sida om hjälmen torde det vara framställt just år 1584.

Det sist kända sigillavtrycket med hjälm som huvudmotiv är daterat till sekelskiftet 1600. Vapenbilden är en framifrån sedd bygelhjälm med tre kärvar ovanpå och omskriften utläses "S' Civitatis Halmstadensis" (Grandjean 1937:24:g; fig. 6). Bygelhjälmerna infördes heraldiskt under andra halvan av 1400-talet och kom att ersätta stickhjälmerna under 1500-talet (Scheffer 1961:625).

Med 1600-talets ingång lät staden tillverka en ny sigillstamp med ett helt nytt huvudmotiv. I en sköld ses en bjälke belagd med tre krönte hjärtan, därovan en bygelhjälm med tre stående halmkärvar.

Fig. 6. Halmstads stadssigill. Sigillavtryck ca 1600. Källa: Grandjean 1937:24:g.

Fig. 7. Halmstads stadssigill. Sigillavtryck 1603. Källa: Grandjean 1937:24:h.

Omskriften lyder "Helmstadiensis Civitatis Anno 1603" (Grandjean 1937:24:h; fig. 7).

Under hela medeltiden och en bra bit in på tidigmodern tid var således Halmstads vapen i grunden oförändrat. Däremot hade det skett en utveckling inom basmotivet. Hjälmtypen förändrades med det heraldiska stilidealets utveckling, från tunnhjälm över stickhjälm till bygelhjälm, om än med en viss tidsmässig eftersläpning.

De fyra stråna uppgraderades till halmkärvar. I början av 1600-talet, i samband med att staden fick en ökad strategisk betydelse genom omfattande fortifikatoriska anläggningar, utarbetades ett nytt vapen med associationer till kungamakten. Hjälms- och halmmotivet med anor från 1300-talets begynnelse fanns kvar men de tre röda hjärtana, som fortfarande är stadens vapen, introducerades.

Äldre tolkning

Hur skall då dessa sigill med riddarhjälm tolkas? Vad var det som föranledde att den högmedeltida staden, sannolikt i början av 1300-talet, fick just detta motiv till stadsvapen, ett motiv som var unikt i det medeltida Danmark? En sådan diskussion kan lämpligen ta sin utgångspunkt i de två huvudtyperna av sigill; var det en identitetsmarkör eller var det ett talande vapen som bildmässigt skulle återge stadens namn.

Karl Gustav Ljunggren har i en artikel i *Gamla Halmstads årsbok* (1937:64ff) argumenterat för att vapnet skall tolkas som ett talande vapen och falla tillbaka på den medeltida tyska benämningen på staden, nämligen *Helmstede*. För att underbygga sin teori visar han på att skriftliga tyska dokument där den lågtyska namnformen förekom är kända från 1362, men framförallt under 1400-talet. Han noterar att namnformen med förledet *Helm-* dock inte brukade användas på staden i danska dokument under medeltiden, inte ens om de var avfattade på tyska, men han kunde påvisa användningen i några enstaka svenska 1400-talsdokument. Vidare vill Ljunggren härleda det tyska bruket av namnet till staden Helmstedt i nuvarande Niedersachsen. Han menar att för dåtidens tyskar var denna stad välbekant och det dialektala uttalet i området var också sådant att skillnaden mellan a-ljud och e-ljud var mycket liten och lätt kunde förväxlas. Vidare noterar han att Helmstedt som medlem av Hansan var välkänt i Tyskland och därmed påverkat det danska namnets stavning i det tyska språkområdet. Genom att sålunda anse sig ha härlett Halmstads vapen utifrån tysk påverkan och influens menar Ljunggren att sigillbilden ”på ett otvetydigt sätt vittnar om att det tyska inflytandet i våra medeltida städer nått en betydande höjd även i Halmstad och detta redan i början av 1300-talet” (Ljunggren 1937:69). Några andra bevis eller tecken på tyskt inflytande i

Halmstad vid denna tid framför han inte. Ljunggren tolkar vidare de fyra stråna på hjälmens ovsida som halmstrån och därmed som ett kompletterande bevis för bildens tolkning som talande vapen. Sigillet skulle sålunda uttolkas på två plan; ett kopplat till ordet hjälm och det tyska språkområdet samt ett till ordet halm i det danska språket. En sådan dubbel företeelse förmodade Ljunggren vara mycket sällsynt och i övrigt obekant för honom.

Ljunggrens tolkning, att vapenbilden var ett talande vapen och grundades i det tyska ordet för hjälm, har därefter varit den gängse tolkningen av Halmstads medeltida vapen. I *Halmstads historia* (Nilsson 1968:13) är det exempelvis denna tolkning som återges. Och det är möjligt att detta även är den riktiga bakgrunden till vapenbilden, men det finns några besvärande invändningar som kan riktas mot den Ljunggrenska tolkningen.

Ljunggren (1937:66) menar att talande stadsvapen var mycket omtyckta i Norden. Av de danska stadssigillerna som Poul Bredo Grandjean (1937) redovisar är det dock bara ett fåtal städer – om de fyra med initialbokstavsvapen medräknas cirka tio stycken – som kan beläggas ha haft talande vapen. Med undantag av Horsens kan inget av dessa fall med talande vapen säkert dokumenteras före 1500-talet. Halmstad skulle därmed vara nästan unikt i detta hänseende på samma sätt som staden skulle ha varit unik i att ha haft ett dubbel-talande vapen kopplat till två språkområden.

Tolkningen innehåller dessutom två paradoxer. Den ena är, som påpekats, att vapnet genom både hjälm och strån representerar två olika bilder på samma stad, ett från sigillmakarnas sida i så fall medvetet ihopkomponerande av benämningar från två språkområden. Även om det inte kan uteslutas så förefaller det dock vara mindre sannolikt. Den andra paradoxen gäller att hjälmen som huvudmotiv skulle åskådliggöra stadsnamnet, men stadsnamnet i sigillets omskrift – ”Halmstadensis” – innehåller inget hjälmelement. Ur dessa båda perspektiv skulle följaktligen det talande vapnet tala med kluven tunga.

Vidare så kan namnformen med förleden *Helm-* på staden tidigast beläggas 1362 (Ljunggren 1937:67), medan förleden *Halm-* förekommer i ett stort antal dokument under slutet av 1200-talet och första halvan av 1300-talet (Sahlgren 1948:175). Det är således först ett halvsekel efter sigillets förmodade tillkomst som namn-

formen hjälm kan kopplas till stadsnamnet i skriftliga källor, trots att stadsnamnet under tiden fram till 1362 frekvent förekommer i dokumenten.

Ljunggrens argumentation baseras på att det är det tyska inflytandet i staden i början av 1300-talet som utgjort grunden för val av stadsvapen. Samtidigt hävdar han att valet av stadsvapen visar på det stora tyska inflytandet i staden vid tiden, ett klassiskt cirkelresonemang som egentligen inte bevisar något. Även om ett påtagligt tyskt inslag skulle ha funnits i staden vid denna tid så kan man fråga sig i vilken utsträckning detta inslag haft påverkan vid utformandet av stadssigillet. Och även om en sådan potentiell tysk påverkan verkligen fanns, har den då gjort kopplingen till den tyska staden Helmstedt? Ljunggren menar att Helmstedt var en välkänd stad i Tyskland då den var ansluten till Hansan, vilken väl får tolkas som att han menar att den var välkänd i de handelskretsar som Halmstad var i kontakt med. Men även här föreligger ett temporalt problem – Helmstedt anslöts till Hansan först 1426 (*The New Encyclopaedia Britannica* 1991:5:818). Dessutom kan nämnas att den tyska staden Helmstedt inte hade någon hjälm i sitt eget stadsvapen utan en bild av S:t Ludger, grundare av det benediktinerkloster i vars närhet staden utvecklades (Rabbow 2003:104).

Ny tolkning

Det finns således ett flertal tveksamheter och frågetecken kring Ljunggrens tolkning, även om den i grunden kan vara riktig. Men om den inte är korrekt så måste förklaringen sökas på annat håll, rimligen i att riddarhjälmerna på något sätt speglar stadens identitet eller karaktär, något förhållande i staden som ansågs så väsentligt att det skulle åskådliggöras, framhållas och spridas genom stadssigillet. Den naturliga och mest närliggande förklaringen är då att hjämbilden anspelar på ett världsligt inflytande och en påverkan representerade av personer som brukade hjälm eller associerades med hjälmbruk. Denna sfär kan innefatta kungamakten, regionala maktbärare (hertigar och grevar) och det världsliga frälset.

De dateringar som gjorts av sigillet pekar på 1300-talets början, möjligen fram emot 1320-talet. Under senare delen av denna period flyttades staden från det ursprungliga läget vid Övraby till ett

nytt läge närmare havet, Brokatorp, som ganska snart övertog Halmstadnamnet. Frågan uppkommer då om sigillet gjordes för den gamla staden eller för den nya. Det förefaller dock möjligt att man i samband med en så genomgripande åtgärd som att flytta staden också manifesterade detta genom att göra ett nytt sigill för staden. Ett sigill tillkommen i en sådan kontext kan tänkas återge etablerade förhållanden i den gamla stadsbildningen, initiala förhållanden på det nya stadsläget eller vitala aktörer i själva transformationsprocessen – kung Christoffer II eller hertig Knud av Halland som utfärdade stadsprivilegier 1322 respektive 1327.

Kungliga hänsyftningar i danska stadsvapen brukade åskådliggöras med en krona och ofta en kunglig heraldisk symbol. Så t.ex. i Odenses vapen med en krönt Knud den Hellige (Grandjean 1937:12:k), i Malmös med en krönt grip (Pommerns vapen syftande på Erik av Pommern; Grandjean 1937:28:c) eller i Ribe med en krönt leopard (symbol för danska kungahuset; Grandjean 1937:15:a). Som hertig av Halland förde Christoffer ett vapen med tre av talrika hjärtan omsatta leoparder (Petersen 1917:29) och som regent utvisade vapenbilden en krönt kung med spira och riksäpple omgiven av leoparder (Petersen 1917:30). I hans kontrasigill återgavs dock en tunnhjälm, men denna var ställd en face och prydd med oxhorn med påfågelsfjädrar (Petersen 1917:30b). Samma frontaltställda tunnhjälm med horn och fjädrar brukades också av hans företrädare Erik Medved (Petersen 1917:23b) och hans son Valdemar Atterdag (Petersen 1917:36, 40). Avsaknad av krona eller annan kunglig symbol, liksom avvikelserna i presentationen (sidoställd hjälm med strån jämfört med frontaltställd med horn och fjädrar) gör det därför mindre troligt att riddarhjälmerna i Halmstads stadsvapen skulle representera kungamakten.

Hertig Knud Porse är en annan tänkbar kandidat, men samma resonemang kan föras om honom som för kungamakten. Om syftet varit att visualisera honom hade säkert en för honom specifik heraldisk symbol inlemmats i stadsvapnet. Knud Porse förde före sin hertigtid tre sjöblad och under hertigtiden en bjälke (Petersen 1897:150, 174, 226).

Mer sannolikt är då att riddarhjälmerna representerar ett mer allmänt världsligt frälse, inte direkt knutet till specifika personer eller släkter. Hade så varit fallet skulle sannolikt heraldiska symboler för

dessa intagits i sigillet. Ett sådant världsligt frälse bör då ha varit betydelsefulla för staden som lokala maktpersoner vid sidan om kung och hertig, eller som betydande egendomsinnehavare. Det sistnämnda kan då gälla antingen i Övraby, där bevarade dokument finns på att högfrälset har innehaft egendom (DD 2:4:172; 2:7:103), eller på den nya platsen Brokatorp. Med tanke på att riddarhjälmens vapenbild var unik för Halmstad under dansk medeltid kan det indikera att frälsets position i staden, makt- och/eller egendomsmässigt, uppfattades som utmärkande och framträdande. Sigvid Knudsen (Ribbing), som sannolikt innehaft egendom både i Halmstad Övraby och Halmstad Brokatorp (Hansen 2020:367f), var en sådan tänkbar kandidat. Han kan ha varit del av en större och inflytelserik aristokratisk krets, som även kan ha innefattat hertig Knud Porse i egenskap av högfrälse. En frälseelit som innehade egendomar i staden och som också kan ha varit drivande i omlokaliseringen av staden för att underlätta handelslogistiken och därmed främja dess merkantila intressen (Hansen 2020:262f).

Hjälmbilden kan således ha representerat en vidare frälsekrets. På liknande sätt som Ljunggren argumenterar för att det fanns ett väsentligt tyskt inflytande i Halmstad under början av 1300-talet baserat på tolkningen av vapenbilden kan en annan tolkning av densamma visa på ett betydande aristokratiskt maktinslag i staden. Denna frälseelit kan ha manifesterat sitt inflytande i staden genom att när ett stadssigill skulle komponeras, kanske i samband med att staden flyttades, markera detta med ett välkänt, explicit och självskrivet aristokratiskt symbolobjekt – riddarhjälmens.

Artikeln utgör ett något modifierat utdrag ur författarens doktorsavhandling *Medeltida stadsaristokrati* (Hansen 2020).

REFERENSER

- Ahldin, L. 1961. Hjälms (allm. o. Sverige). *KLNM* 6.
- Andrén, A. 1995. Signs of Communities. The Iconography of Early Towns in Denmark. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1993–94.
- Bruhn Hoffmeyer, A. 1961. Hjälms (øvrigt Norden). *KLNM* 6.
- (DD) *Diplomatarium Danicum*. Utg. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Köpenhamn 1938–2000.
- (DDL) *Diplomatarium diocesis Lundensis*. *Lunds ärkestifts urkundsbok*. 3-6. Utg. Weibull, L. Lund 1900–1939.
- Grandjean, P.B. 1937. *Danske Købstæders Segl indtil 1660*. Köpenhamn.
- Hansen, K. 2020. *Medeltida stadsaristokrati. Världsligt frälse i de skånska landskapens städer*. Lund.
- Hildebrand, H. 1875. Halmstads äldsta sigill. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad*, fjärde årgången, januari 1875.
- (KLNM) *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Band 1-21*. Red. Andersson, I. & Granlund, J. Köpenhamn 1956–1978.
- Ljunggren, K.G. 1937. Halmstads äldsta sigill och medeltida tolkningar av namnet Halmstad. *Föreningen Gamla Halmstads årsbok* 1937.
- Nilsson, S. 1968. *Halmstads historia, del I. Den danska tiden*. Halmstad.
- Petersen, H. 1897. *Danske adelige Sigiller fra det 13. og 14. Aarhundrede*. Köpenhamn.
- Petersen, H. 1917. *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085–1559*. Köpenhamn.
- Rabbow, A. 2003. *Neues Braunschweigisches Wappenbuch. Die Wappen und Flaggen der Gemeinden und Ortsteile in den Stadt- und Landkreisen*. Braunschweig.
- Sahlgren, J. 1948. *Ortnamnen i Hallands län. Del 1. Bebyggelsenamnen i södra Halland*. Uppsala.
- Scheffer, C.G.U. 1961. Hjälms. *KLNM* 6.
- (SHM) *Statens historiska museum, Stockholm, Föremålssamlingarna*.
- The New Encyclopedia Britannica*. 1991. Chicago.